

Archeologienota

Niel – Pastoor Huyghestraat

Natasja Reyns en Ruth Ferket

Temse
2017

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2017/12.807/163

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	12
2.4	Assessmentrapport	12
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	12
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	19
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	24
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	27
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	28
3	Samenvatting.....	29
4	Bibliografie	30
4.1	Publicaties	30
4.2	Websites	30
5	Bijlagen	31
5.1	Archeologische periodes	31
5.2	Plannenlijst	31
5.3	Fotolijst.....	32

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, waarbij de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2017J130

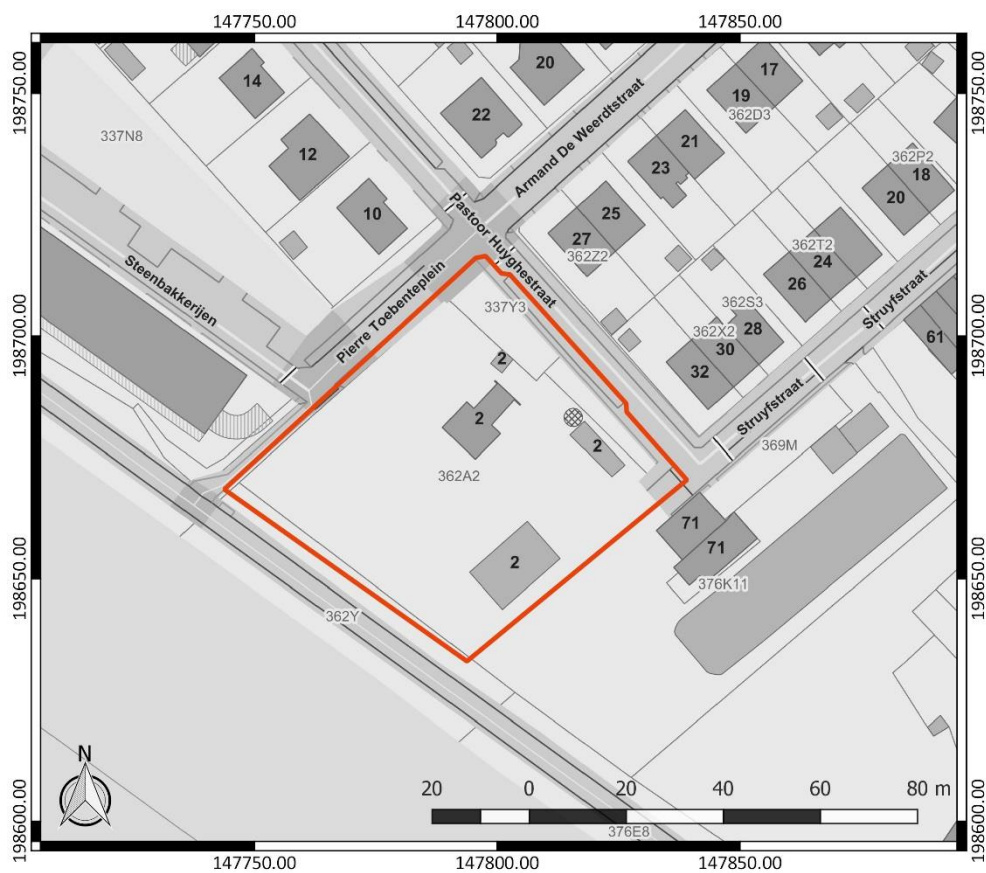
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Niel, Niel, Pastoor Huyghestraat, Hellegat

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 147798, 198716
- 147839, 198670
- 147794, 198633
- 147744, 198668

Kadastraal plan:

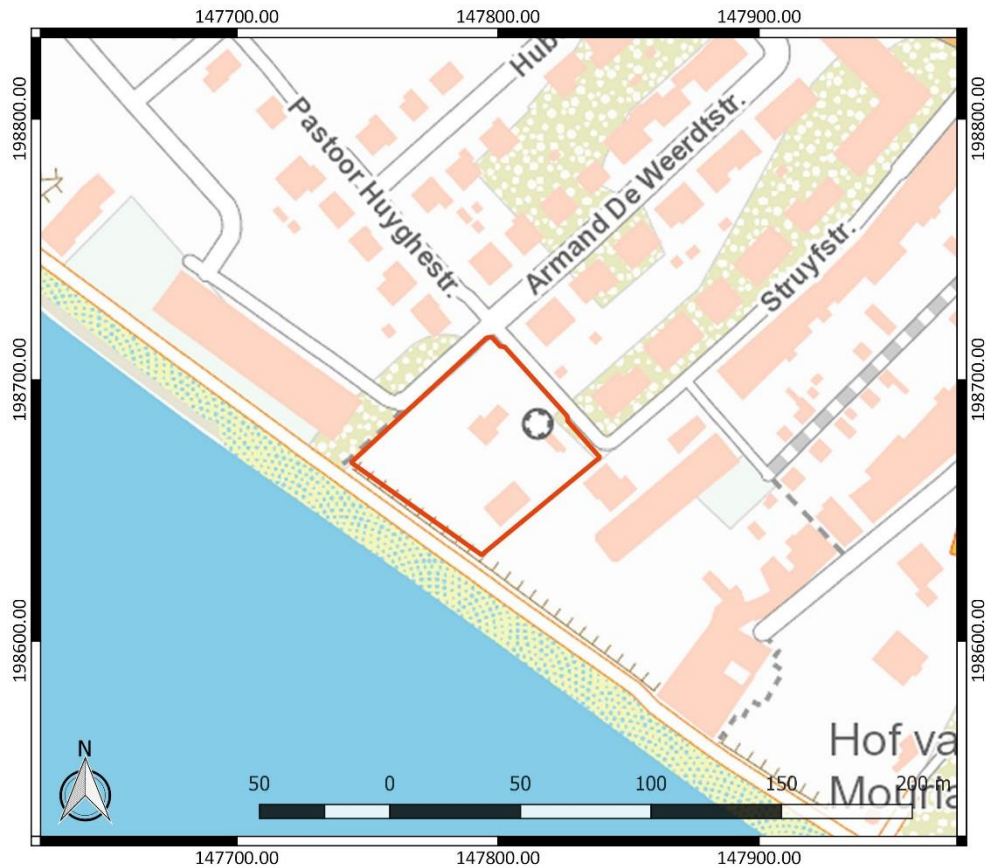

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Niel, sectie B, nummers 337y³ (partim), 362a², 362y (partim) en openbaar domein

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 4065 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 09/11/2017 – 21/11/2017

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, steenbakkerijen, akkerland, grasland

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen en verhardingen ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) en verhardingen (blauw) binnen het onderzoeksgebied (rood). Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: Lot 4, te zien op het opmetingsplan (Figuur 5) wordt uitgesloten van het project. Het betreft een zone van ca. 403 m². Ook de schouw in het noordoosten van het terrein blijft behouden (Figuur 4).

2.3.2 Beschrijving geplande werken

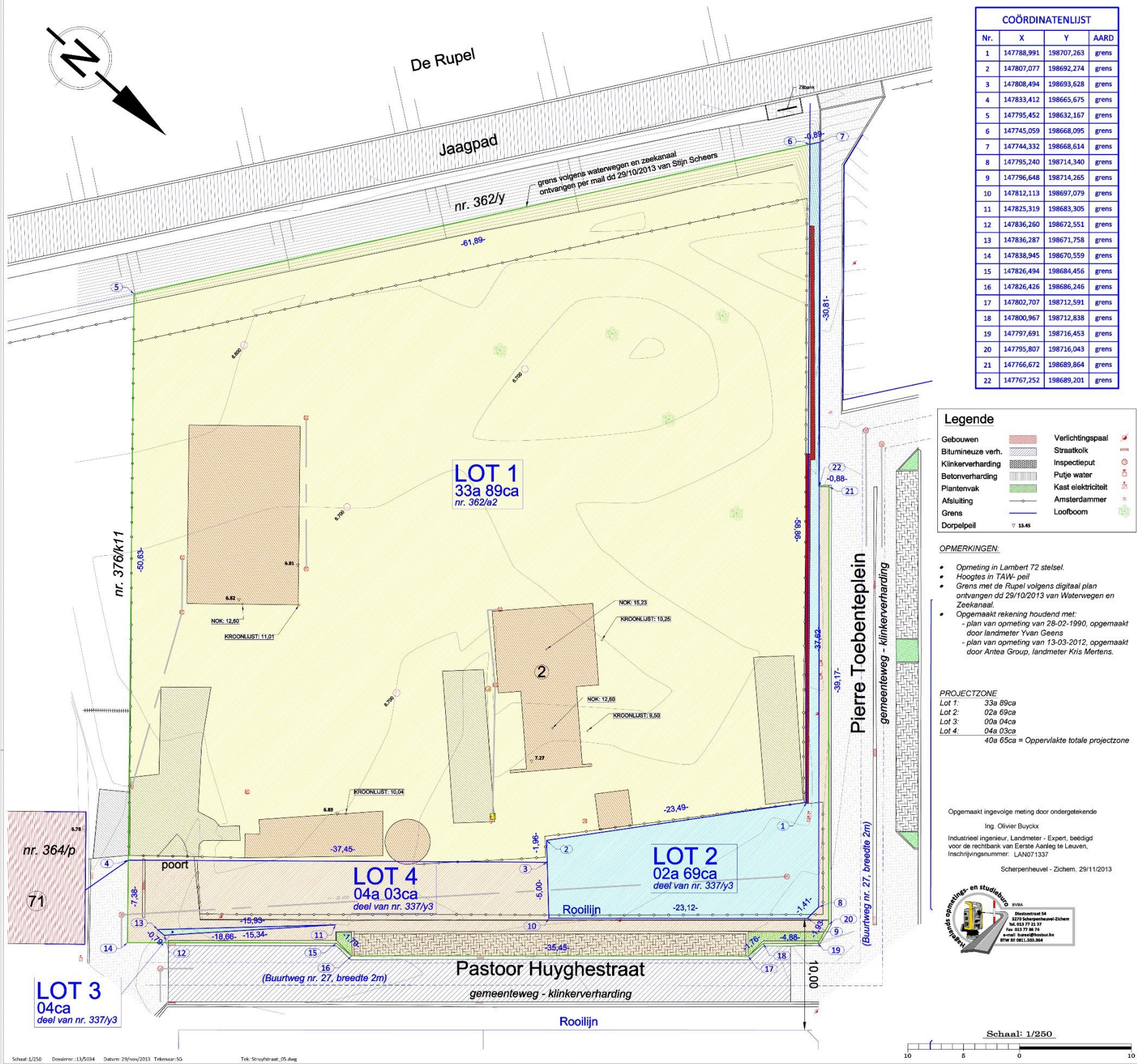
Achteraan op het terrein wordt een kelder geplaatst, die half onder de grond zit, tot op een diepte van ca. 1,72 m onder het huidige maaiveld. De kelder wordt gefundeerd op funderingspalen, wat een diepere verstoring van het bodemarchief betekent. De precieze diepte van de funderingspalen is op dit moment niet gekend. Op de kelder worden twee bouwvolumes gecreëerd van verschillende hoogte, met daarin respectievelijk 8 en 10 appartementen. Omgevingsaanleg bestaat uit de aanleg van toegangswegen en parkeerplaatsen, en groenaanleg met onder meer de aanplanting van bomen. De bodemingreep die gepaard zal gaan met de omgevingsaanleg kent een wisselende verstoringdiepte tussen 50 cm en plaatselijk 1,20 m onder het maaiveld.

Figuur 4: 3D visualisatie ontwerp (SAN-CMU architecten)

GEMEENTE NIEL

Afdeling Niel, sectie B, nr. 362/a2, deel van nr. 337/y3.

Figuur 5: Opmetingsplan (Hagelands Opmetings- en Studieburo)

INPLANTING

schaal 1: 500

15/11/2017
1409.VLN - VLABO Niel

Sophie Segers architect bvba & SAN-CMU architecten bvba - info@san-cmu.be - 0477 93 53 55

Figuur 6: Grondplan ontwerp met aanduiding van de kelder en de bouwvolumes (SAN-CMU architecten)

SNEDE 2B

schaal 1: 100

15/11/2017
1409.VLN - VLBO Niel

Sophie Segers architect bvba & SAN-CMU architecten bvba - info@san-cmu.be - 0477 93 53 55

Figuur 7: Doorsnede (SAN-CMU architecten)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de potentiële bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de kaart van het Hellegat in Niel uit het kaartboek van de abdij van Grimbergen (1699), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden vier momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

In het kader van de opmaak van de archeologienota werd ook contact opgenomen met het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen, die ons doorverwezen naar het Niels Erfgoed Archief en de geschiedkundige kring Het Wiel.

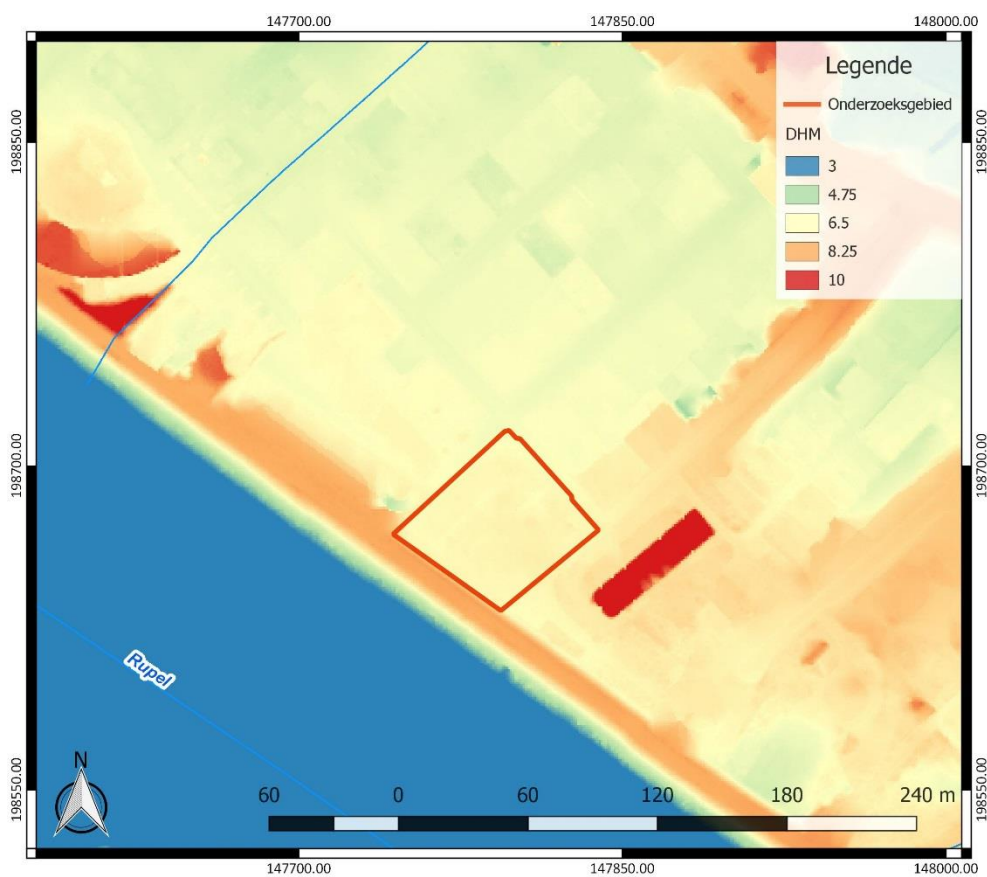
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

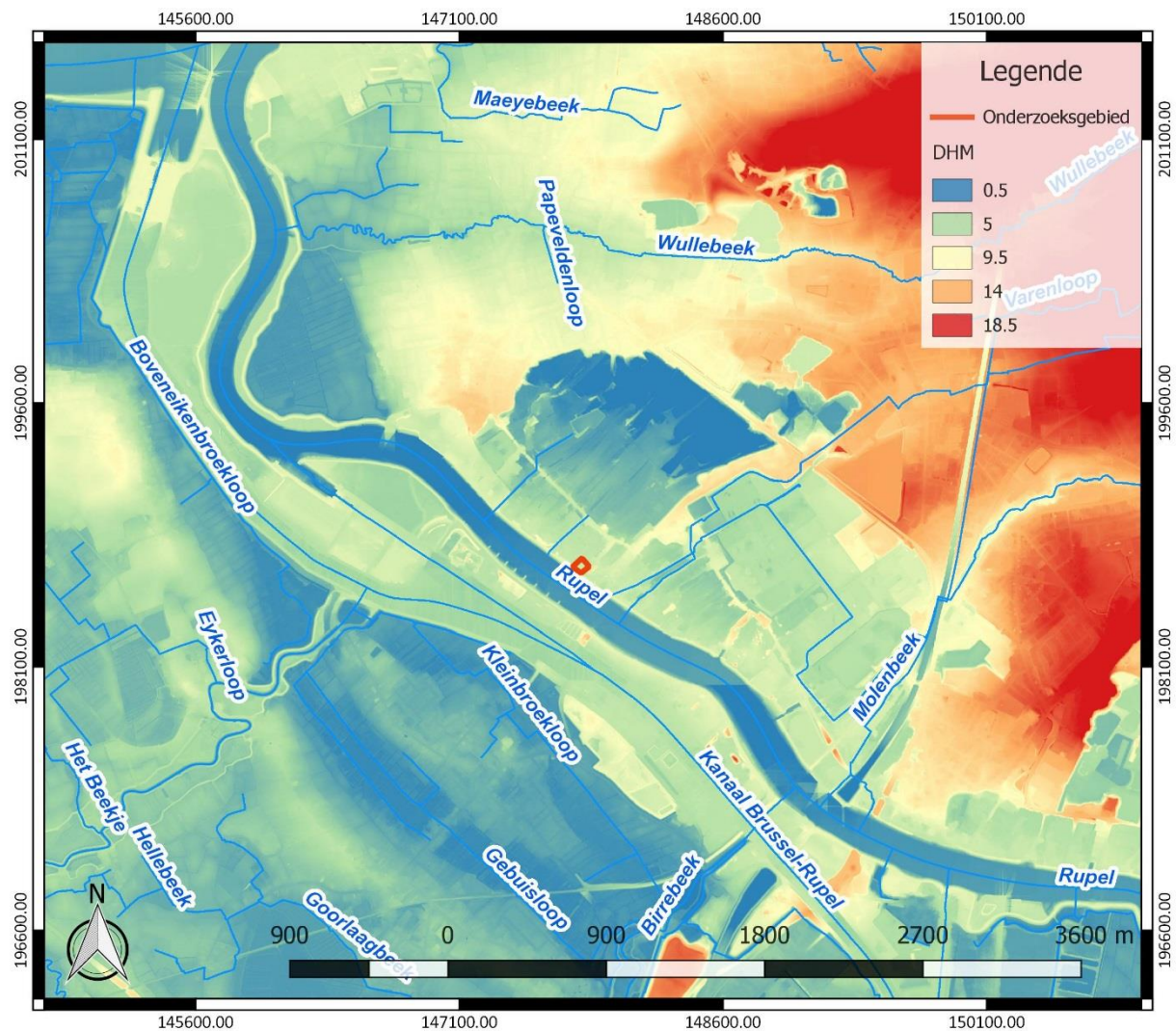
Het onderzoeksgebied is gelegen ten zuidoosten van het centrum Niel tussen de Pastoor Huyghestraat in het noordoosten en het Pierre Toebenteplein in het noordwesten (Figuur 8). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden. Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. Het onderzoeksgebied is gelegen langs de Rupel, in het zuidwesten. Ten noordwesten en ten zuidoosten stromen naamloze aftakkingen van de Rupel (Figuur 10).

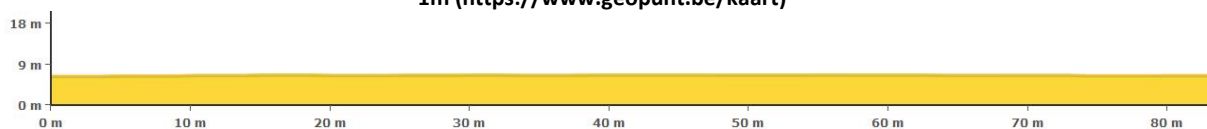
Figuur 8: Luchtfoto van 2016 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 9: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

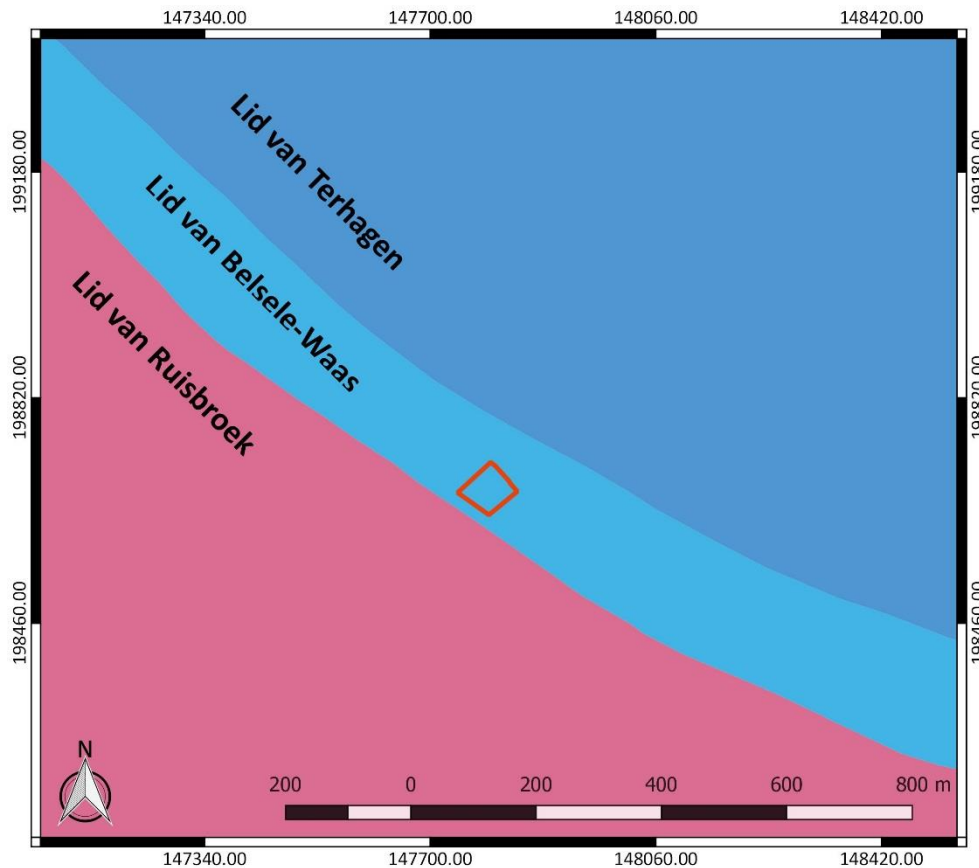
Figuur 10: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied en Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 11: Hoogteverloop van noord naar zuid (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch behoort Niel tot het gebied dat gedomineerd wordt door de Boomse Cuesta. Deze topografisch hooggelegen rug bevindt zich ten zuiden van Antwerpen. De cuesta heeft een steile zuidelijke tot zuidoostelijke en westelijke flank, die respectievelijk door de Rupel en de Schelde afgebakend worden. De noordelijke tot noordoostelijke flank is zwakhellend. Morfologisch wordt de cuesta bepaald door de Boomse klei uit het tertiair substraat. De Boomse cuesta haalt hoogtes tot 31 m TAW ten oosten van Reet. In het westen volgt het cuestafront de loop van de Rupel op een hoogte van circa 10 tot 15 m tot aan de lijn Niel-Schelle, waar er een abrupte overgang is naar de vlakke polders van het mondingsgebied van de Rupel. In noordelijke richting daalt de rug in het doorbraakdal van Hoboken tot een hoogte van 15 tot 20 m en verdwijnt ten noorden van Hoboken. Door een intensieve ontginning van klei op de zuidelijke flank van de cuesta langs de Rupel en in het doorbraakdal van Hoboken langs de Schelde is de oorspronkelijke topografie er in sterke mate

verlaagd.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich in het lage en vlakke gebied langs de Rupel, ten zuidwesten van de Boomse cuesta, op een hoogte van ca. 6,4 tot 6,8 m TAW (Figuur 11).

Figuur 12: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond (Figuur 12) behoort tot het Lid van Belsele-Waas, dat bestaat uit grijsgroen zeer fijn zand dat kleihoudend is, tot grijze klei die silthoudend en gebioturbeerd is en kalkhoudende horizonten bevat die glauconiet- en glimmerhoudend zijn. De ondergrond ten noordoosten behoort tot het Lid van Terhagen, dat gekarakteriseerd wordt door bleekgrijze klei, die onderaan kalkhoudend is. Ten zuidwesten bevindt zich het Lid van Ruisbroek, dat bestaat uit licht groengrijs tot grijsbruin zand, dat sterk fossielhoudend is en soms grote oesterschelpen bevat.⁴

De quartairgeologische kaart (Figuur 13) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. In het zuidwesten van het terrein zijn tevens oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en jongere fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) aangegeven. Ze zijn gearceerd weergegeven op de kaart.⁵

³ Adams *et al.* 2002, 7

⁴ www.geopunt.be/kaart

⁵ www.geopunt.be/kaart

1

3a

ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en het centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen.

HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.

*** De karteereenheid is mogelijk afwezig.**

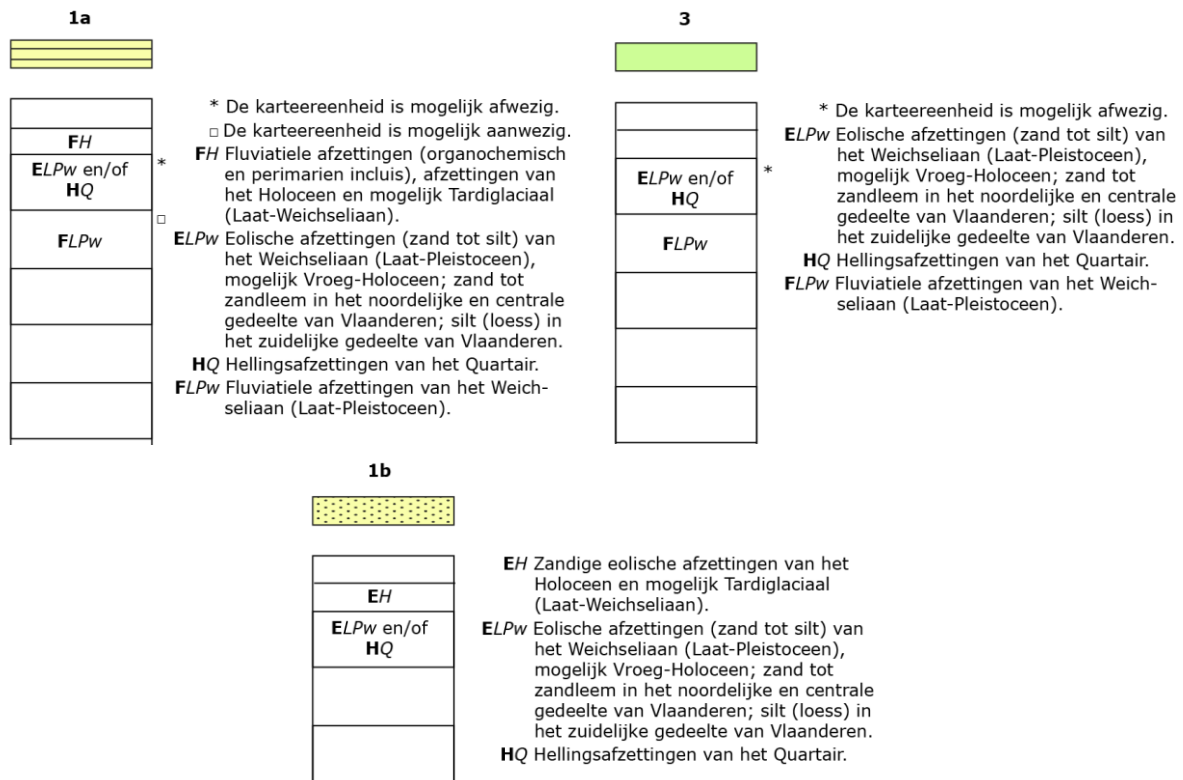
◇ De karteereenheid ontbreekt mogelijk in sommige delen van de beekvalleien buiten de Vlaamse Vallei en haar uitlopers.

FH Fluviatiele afzettingen (organochemisch en perimarien inclus), afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan).

ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen.

HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.

FLPw Fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).

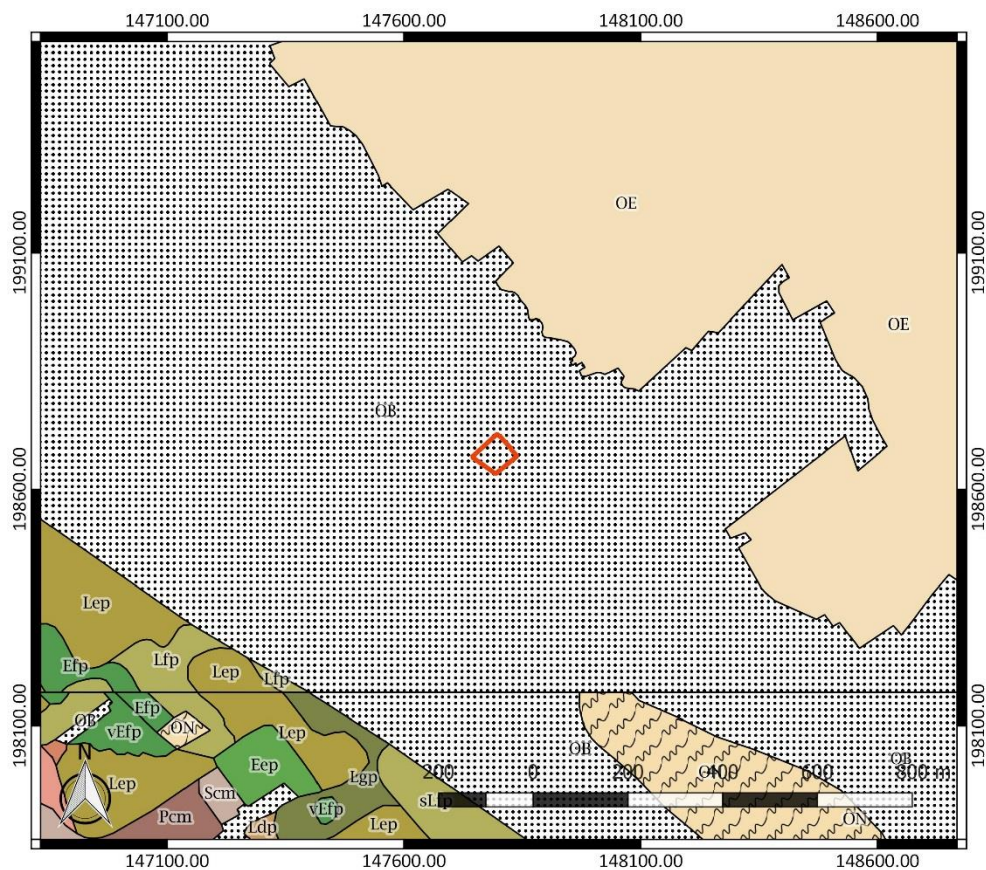

Figuur 14: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

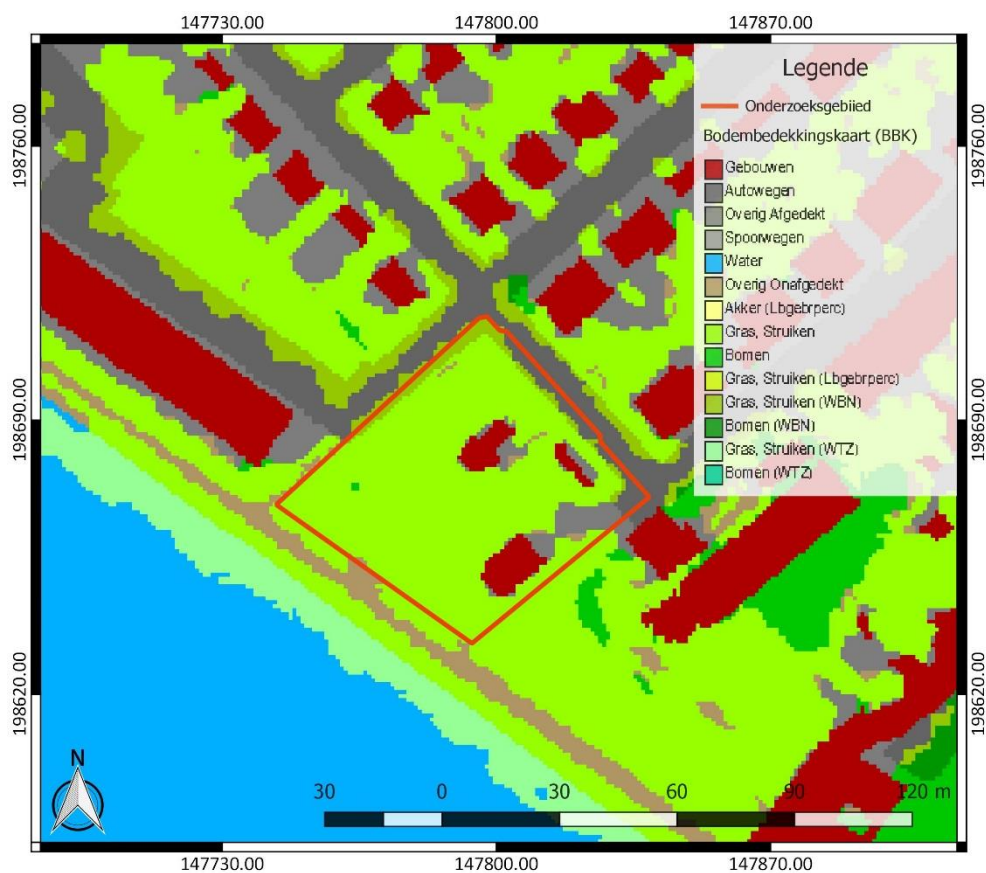
De bodemkaart (Figuur 15) toont dat het onderzoeksgebied ligt in een bebouwde zone (OB). Ten noorden en ten oosten worden groeven (OE) weergegeven, waar in het verleden klei ontgonnen is, en ten zuidoosten worden er op basis van de bodemkaart opgehoogde gronden verwacht. Ten zuidwesten treffen we een natte (Lep), een zeer natte (Lfp en sLfp) en een uiterst natte (Lgp) zandleembodem zonder profiel aan. Bodemtype sLfp is een bodem met zand op geringe diepte (ondieper dan 75 cm). Tevens is er in het zuidwesten een sterk gleyige (Eep) en een zeer sterk gleyige (Efp) kleibodem zonder profiel en met veen op geringe diepte (vEfp) aangegeven op de kaart. Verder verwachten we daar een matig natte zandleembodem zonder profiel (Ldp), een matig droge licht zandleembodem (Pcm) en een matig droge lemig zandbodem (Scm) met dikke antropogene humus A horizont.⁶

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruikskaart gebouwen en verhardingen te bemerken. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de kaart ingenomen door gras, struiken en bomen (Figuur 16). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8). De potentiële bodemerosiekaart is niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied.

⁶ www.geopunt.be/kaart

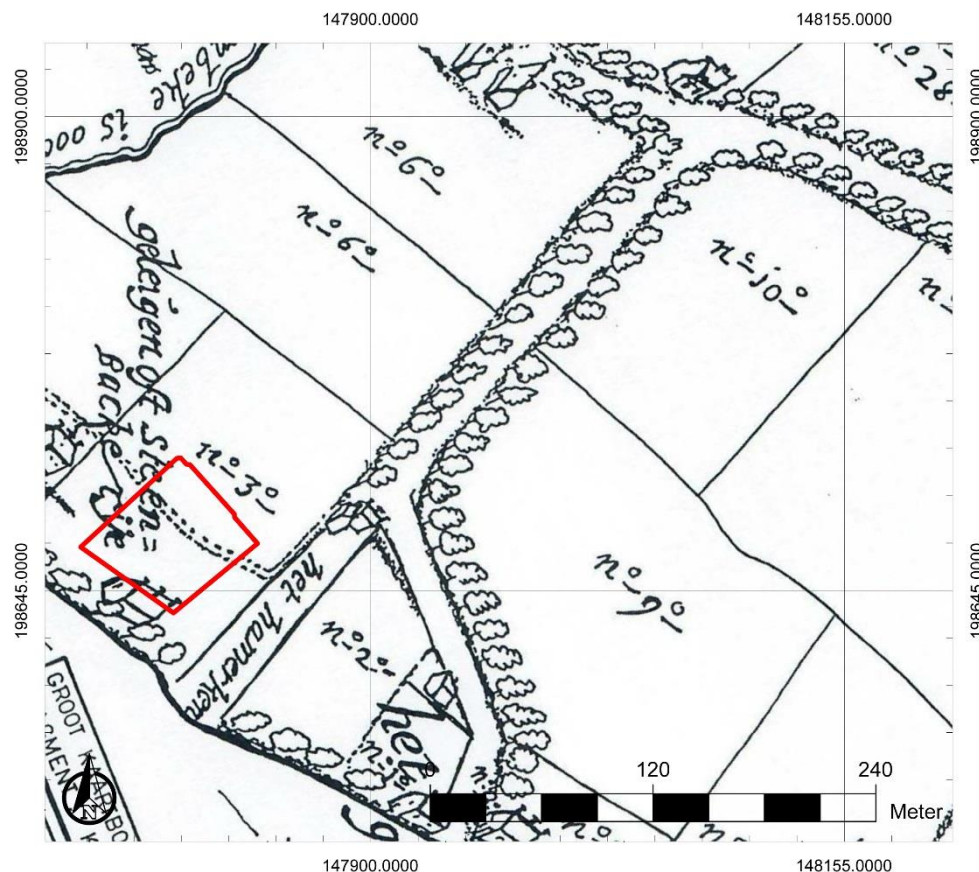
Figuur 15: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 16: Bodemgebruiksk kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Niel zou in de 12de eeuw ontstaan zijn. Tijdens de middeleeuwen maakte het deel uit van het Land van Mechelen. Het grondgebied werd tot in de 14de eeuw beheerd door de familie Berthout en later door de Van Gelres en de Wezemaals. Vanaf 1462 kwam het in handen van de hertogen van Brabant. Gillis van Berchem kocht de hoge, lage en middelbare rechtsmacht in het jaar 1505 en stond ze af aan Pieter Scheyf. Een jaar later verwierven de Van Berchems opnieuw de macht en daaropvolgend kwam Niel in handen van Karel Hannaert (in 1558), Roger Clarisse (in 1626) en Gerard Reynst (in 1650). Er zijn nog verschillende namen van heren van Niel gekend waaronder de families Horne (in 1654), O'Donnoghue, Papejans van Morchoven en Wirix van Kessel. Deze heren beschikten reeds in de 14de eeuw over een schepenbank. Op kerkelijk vlak behoorde Niel tot de moederparochie van Kontich, die afhankelijk was van de abdij van Lobbes. Vermoedelijk werd de Onze-Lieve-Vrouweparochie een zelfstandige parochie in de 14de eeuw. Niel was oorspronkelijk een plek waar rijke stedelingen zich tijdens de zomer terugtrokken. Later werd het een steenbakkersgemeente na de ontdekking van klei in de bodem. In het zuiden van de gemeente was een oude industriële zone met steenbakkerijen gesitueerd: het zogenaamd "Hellegat", waar het onderzoeksgebied gelegen is. Niel werd na de industrialisatie ook een belangrijke centrum voor de textielindustrie.⁷

Figuur 17: Kaart van het Hellegat in Niel uit het Kaartboek van de abdij van Grimbergen (Niels Erfgoed Archief)

⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Niel [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120691> (geraadpleegd op 10 november 2017); Gemeente Niel: <http://www.niel.be/fb111cnoc621tnz1jsp162.aspx>

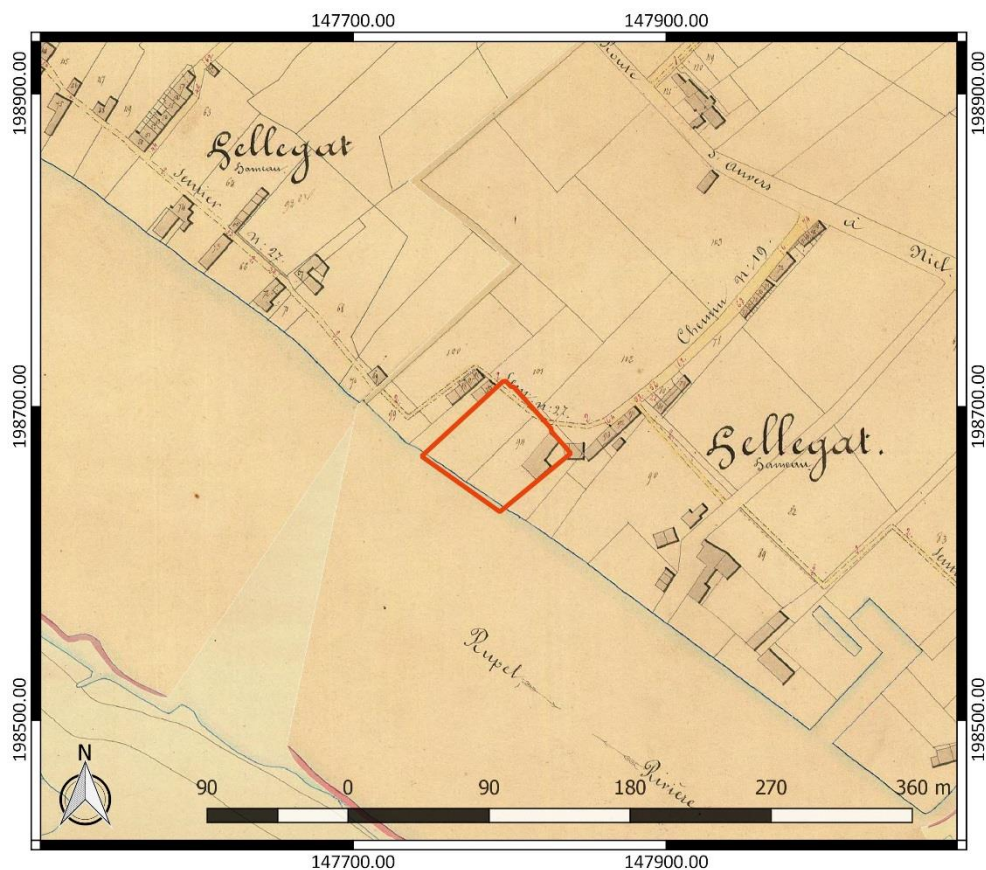
Figuur 18: Overzicht Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 19: Detail Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

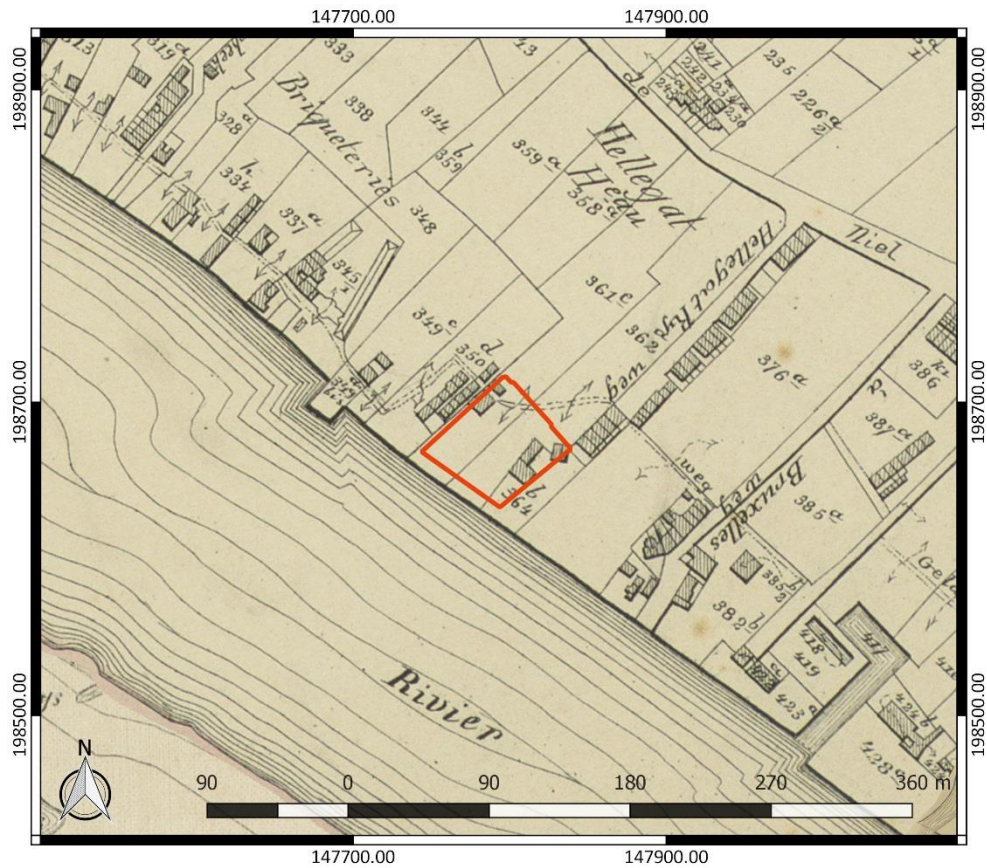
Op de kaart van het Hellegat in Niel uit het kaartboek van de abdij van Grimbergen (1699) is te zien dat er reeds steenbakkerijen langs de oever van de Rupel gevestigd waren (Figuur 17). Het onderzoeksgebied situeert zich in de zone van de steenbakkerijen. In het zuidwesten wordt mogelijk een deel van een gebouw binnen het onderzoeksgebied gesitueerd. Er loopt ook een veldweg over het terrein.

De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), geeft dezelfde situatie weer. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuidoosten van de historische dorpskern van Niel, op enige afstand ervan (Figuur 18). De locatie wordt aangeduid met de term “Bricquetrie”, wat verwijst naar de steenbakkerijen. In het uiterste zuiden van het onderzoeksgebied is een oven weergegeven. Daarnaast lijkt ook een deel van een gebouw op het terrein te situeren. Verder is het terrein aangeduid als akker- en weiland. Net ten noordoosten van het terrein is in bruin de ontginningsgrens aangegeven. Dit komt overeen met de situering van groeves op de bodemkaart (zie 2.4.1).

Figuur 20: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

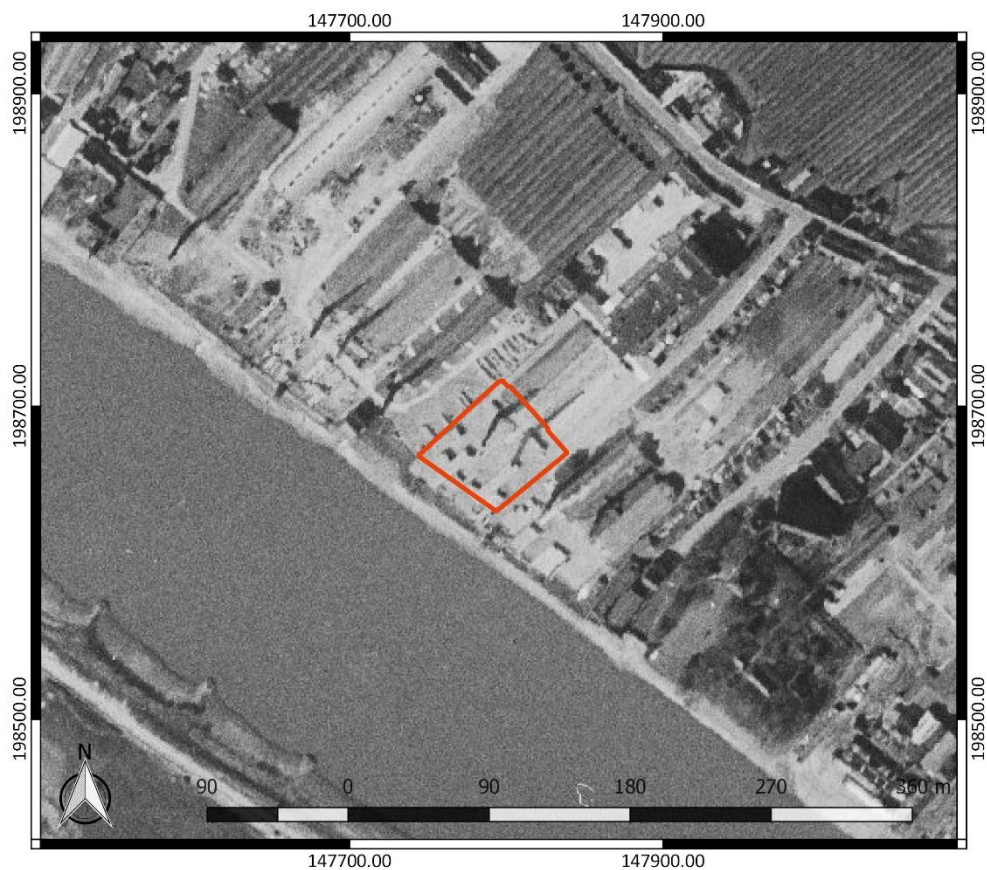
Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is de bebouwing die eerder te zien was, verdwenen. Er is nu een gebouw in het oosten van het onderzoeksgebied opgetrokken (Figuur 20). De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) toont ook de bebouwing in het noordnoordwesten van het onderzoeksgebied (Figuur 21). Op de kaart is het onderzoeksgebied iets meer naar het noordoosten toe gesitueerd door een kleine fout in de georeferentie, terwijl het terrein in werkelijkheid in het zuidwesten grenst aan de Rupel. De kaart toont nu ook in het westen van het terrein bebouwing.

Figuur 21: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Topografische kaart van Hoboken uit 1914 – 1922 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 23: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 24: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Ook op de topografische kaart van Hoboken uit 1914–1922 (Figuur 22) is het terrein bebouwd. Het terrein behoort tot de voormalige steenbakkerij De Neef-Landuyt met drie verlaten ringovens (vanaf 1905). Een bewaarde schouw bevindt zich op het onderzoeksterrein.⁸ Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 23) toont duidelijk dat het onderzoeksgebied deel uitmaakt van een industriële zone. Er zijn verschillende constructies binnen het onderzoeksgebied te onderscheiden. Mogelijk gaat het om ringovens, die tot in de 20ste eeuw op het terrein aanwezig waren.⁹ Op een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 24) is de bebouwing beperkt tot het noordoosten van het onderzoeksgebied. De ronde schoorsteen die vandaag de dag nog aanwezig is, is op de luchtfoto uit 1979-1990 reeds te zien. Verder wordt het terrein door gras ingenomen. Op een recente luchtfoto is de bebouwing binnen het onderzoeksgebied opnieuw uitgebreid (Figuur 8).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

2.4.3.1 Centrale Archeologische Inventaris

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 25). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Zoals hierboven vermeld werd, maakt het onderzoeksgebied deel uit van een zone met steenbakkerijen (CAI ID 111196). In de Rupelstreek werden de eerste steenbakkerijen in de 13de eeuw opgericht door de abdij van Hemiksem. In de 14de eeuw werd de productie uitgebreid in het gebied langs de Rupel. Zoals op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden te zien is, maakten de “bricqueties” langs de Rupel in de 18de eeuw deel uit van een grotendeels agrarisch landschap. In het midden van de 19de eeuw begon men in de omgeving met het uitgraven van kleiputten tot een diepte van 5 tot 30 m. Vanaf 1911 werd de mechanische kleibagger hiervoor gebruikt. Het hele gebied op de rechteroever van de Rupel, op de dorpskern van Niel na, bestond uit steenbakkerijen, kleiputten en scheepswerven.¹⁰

In de omgeving gaan de oudste resten terug tot de Romeinse tijd. Op de linkeroever van de Rupel, op vindplaats CAI ID 101464, werd een toevallige ontdekking van Romeinse munten, kleinoden en archaeologica gedaan.¹¹

Ook uit de middeleeuwen zijn er archeologische waarden bekend in de omgeving. De Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw (CAI ID 111191) gaat bijvoorbeeld terug op een kapel uit de vroege middeleeuwen. Deze zou reeds in de 7de eeuw in gebruik geweest zijn. In 1703 werd er een kerk gebouwd. Bij de vernieuwing van de dorpskern van Niel rond 2013-2014 werden resten van begravingen gevonden rond en naast de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De skeletten zijn resten van het voormalige kerkhof rondom de kerk.

De Sint-Katharinakapel in Ruisbroek (CAI ID 106142) dateert uit de volle middeleeuwen en zou reeds in de 12de eeuw bestaan hebben. In 1850 werd de oude kerk afgebroken en kwam er een neogotisch gebouw voor in de plaats. Via historisch onderzoek is in de omgeving ook een versterkt kasteel uit de late middeleeuwen gekend. Het Kasteel Nielderbroeck, ook gekend als Kasteel van Niel (CAI ID 111192) werd in de 13de eeuw gebouwd. Rond 1535 werd het door de familie de Taxis herbouwd. In

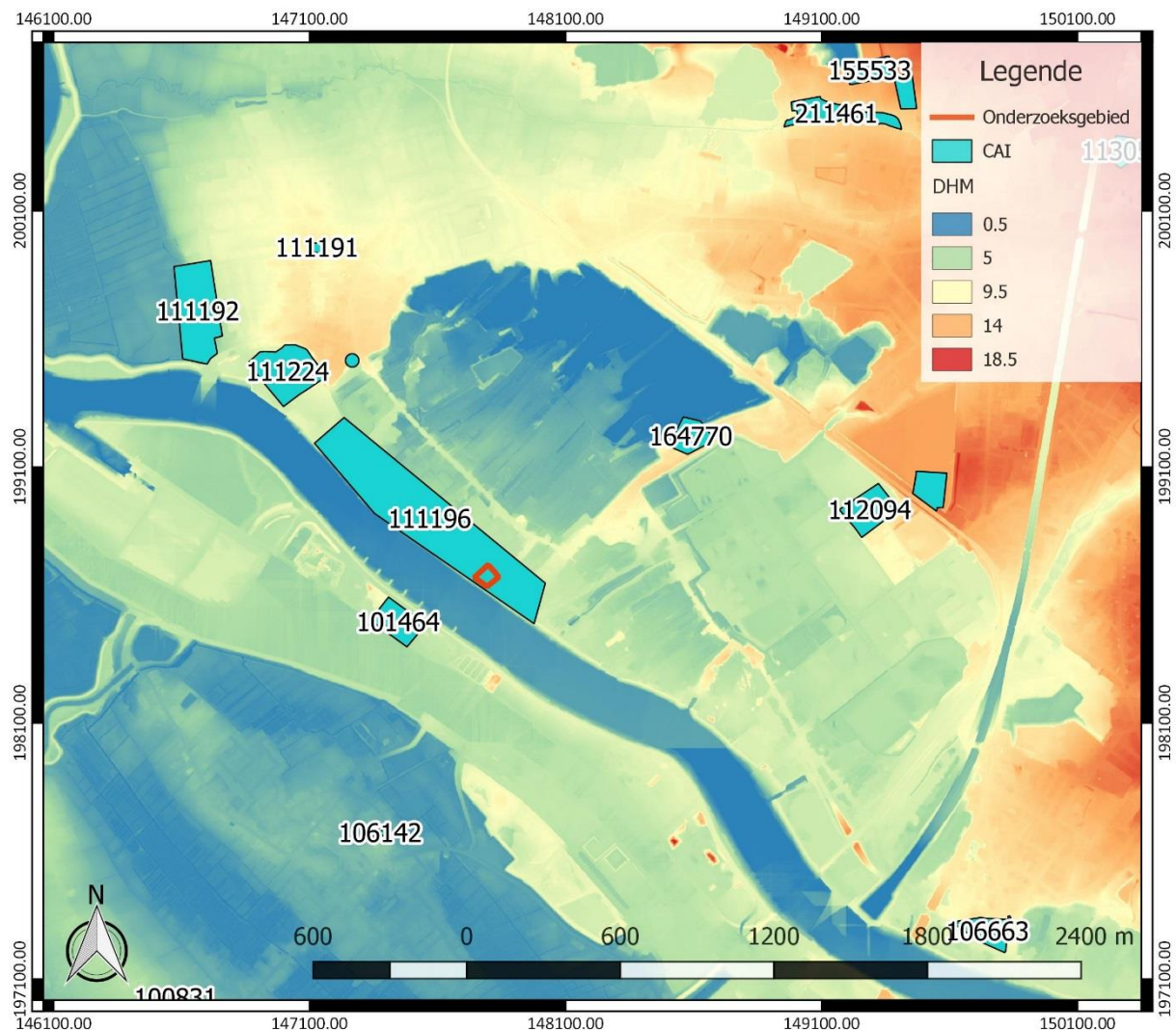
⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Steenbakkerij De Neef-Landuyt [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13806> (geraadpleegd op 13 november 2017).

⁹ Schriftelijke mededeling Vic Van Dyck, secretaris geschiedkundige kring Het Wiel

¹⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111196, Steenbakkerijen (geraadpleegd op 10 november 2017)

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 101464, Den Doornlaer (geraadpleegd op 10 november 2017)

1860 kreeg het op initiatief van baron Hubert de Roije van Wicke de huidige vorm als deels ommuurd en volledig omgracht gebouw in neorococostijl. Tegenwoordig is het een rusthuis.¹²

Figuur 25: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DHM

In de 17de eeuw werd in Niel het Fort De Sterre (CAI ID 111224) opgericht, na afkondiging van het twaalfjarig bestand in 1609. Het bestand was een gevolg van de godsdienstoorlogen in de 16de eeuw. Er werd besloten om de gebieden aan de Schelde en de Rupel te versteken met een reeks forten die bescherming moesten bieden tegen de aanvallen van Geuzen uit de streken ten noorden van Antwerpen. Enkele jaren later werd het fort volledig vernield bij de inval van de Hollanders. Het werd nooit heropgebouwd.

¹²Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111191, O.-L.-V.-kerk (geraadpleegd op 10 november 2017); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13795> (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 106142, Sint-Katharinakapel (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111192, Kasteel Nielderbroeck (kasteel van Niel) (geraadpleegd op 10 november 2017); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Kasteel van Niel [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13809> (geraadpleegd op 10 november 2017)

In de 17de eeuw was er ook een versterkt kasteel in de Hoogstraat in Boom (CAI ID 106663). Het werd in 1671 gebouwd. Op de plaats van het voormalig kasteel werd de huidige Parochiekerk Onze Lieve Vrouw en Sint-Rochus (CAI ID 105470) opgetrokken. In 1665 was er al een oudere kerk aanwezig. De kerk werd in 1850 heropgebouwd.¹³

Verder zijn er nog enkele cartografisch indicatoren in de omgeving die op de Ferrariskaart te zien zijn en dus ten laatste in 1771-1778 gedateerd kunnen worden. Het gaat onder meer om molens op locatie CAI ID 111194 (op kaart bij CAI ID 111224) en CAI ID 111195 (ten oosten van CAI ID 111224), en een site met walgracht (CAI ID 112094). In iets hoger gelegen gebied ligt ten slotte het Waelenhof (CAI ID 164770). Deze hoeve met losstaande onderdelen is ook te zien op de Ferrariskaart. In de 19de eeuw werd hier een nieuwe, omgrachte hoeve gebouwd, die ook via kaartstudie gelokaliseerd werd.¹⁴

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht.

2.4.3.2 Baksteenproductie

Op basis van de historische beschrijving van het onderzoeksgebied (zie 2.4.2) zijn op het terrein vooral resten te verwachten die gerelateerd zijn aan baksteenproductie. De laatste jaren is archeologisch onderzoek naar met name baksteenovens onder de aandacht gekomen. Daarbij is Niel echter nog niet belicht geweest.¹⁵ Steenbakkerijen laten doorgaans relatief weinig monumentale overblijfselen na. De meeste constructies waren tot in de 19de eeuw tijdelijk. Ook de ovens verdwenen quasi volledig. Ze bestonden in de oudste periode immers meestal maar uit een stapel te bakken stenen. Vaak ging het om een seizoensgebonden nijverheid, uitgevoerd door rondreizende steenbakkersploegen die de stenen bakten op de plaats waar ze nodig waren. In de 19de eeuw concentreerde de baksteennijverheid zich meer in enkele gebieden. Vanaf dan loonde het om in gebouwen en vaste ovenconstructies te investeren.¹⁶

Niel was voor de afzet van zijn bakstenen oorspronkelijk voornamelijk gericht op Mechelen. In de 13de eeuw werd een oorkonde uitgevaardigd dat Mechelse daken niet langer voorzien mochten worden van stro, omwille van brandgevaar. Zo ontstond een markt voor baksteen. Er is pas sprake van een massale productie van metselstenen vanaf het midden van de 19de eeuw. Aanleiding hiervoor waren de grote bouwwerken zoals het Noordkasteel, de Brialmontvestingen rond Antwerpen en de uitbreidende agglomeratie van alle steden in het land.¹⁷

Van oudsher werden de bakstenen in Niel gebakken in houtovens. In 1775 werd getracht de klampoven in te voeren. De doorbraak ervan vond pas plaats tussen 1835 en 1840. Door de realisatie van het kanaal Brussel-Charleroi in 1827-1832 werd namelijk het grootschalig aanwenden van

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111224, Fort De Sterre (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 106663, Hoogstraat I (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105470, Parochiekerk O.L.Vrouw en St.-Rochus (geraadpleegd op 10 november 2017); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Rochus [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12653> (geraadpleegd op 10 november 2017)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111194, Niel 3 (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 111195, Niel 4 (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 112094, Boom 7 (geraadpleegd op 10 november 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 164770, Waelenhof (geraadpleegd op 10 november 2017)

¹⁵ Hartoch 2009

¹⁶ De Niel 2009, 135

¹⁷ De Niel 2009, 143-144

steenkool mogelijk gemaakt.¹⁸ In het begin van de 20ste eeuw zag de sector de mechanisering van het productieproces door technische innovaties, samen met de revolutionaire ringovens, die gekenmerkt worden door hoge schouwen. De Eerste Wereldoorlog onderbrak de technische evolutie, maar na de oorlog hernam de expansie zich als gevolg van de grote behoefte aan stenen voor de wederopbouw. Juist na de Tweede Wereldoorlog en tot het einde van de jaren 1960 werden de hoogste productiecijfers genoteerd. In 1965-1970 kwam in de Rupelstreek de automatisering op gang. De opkomst van nieuwe bouwmaterialen, de concurrentie van steenbakkerijen uit andere regio's, de recessie in de bouwnijverheid en de enorme stijging van de energieprijzen sedert 1974 zorgden ervoor dat tussen 1975 en 1985 vele gemoderniseerde steenbakkerijen failliet gingen of hun activiteiten stopten.¹⁹

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied kent een erg specifieke locatie, aan de rand van de Rupel en in een gebied waar klei aanwezig is in de ondergrond. Zeker vanaf de 14de eeuw ontstaat omwille daarvan in de streek baksteenproductie. De zone ten noordoosten van het onderzoeksgebied is daarbij in het verleden volledig ontgonnen, waardoor het bodemarchief er verstoord is. Voor het onderzoeksgebied zelf zijn er echter geen aanwijzingen voor ontginning.

Reeds in de 17de eeuw tonen historische kaarten ons de aanwezigheid van bebouwing in een uithoek van het terrein. In de daaropvolgende periode tonen verschillende historische kaarten en luchtfoto's dat de bebouwing op het terrein verschillende wijzigingen doormaakt. Wellicht zijn deze wijzigingen te relateren aan de technologische ontwikkelingen in de baksteenproductie. Vandaag de dag is nog een schouw aanwezig op het terrein, die herinnert aan de baksteenproductie.

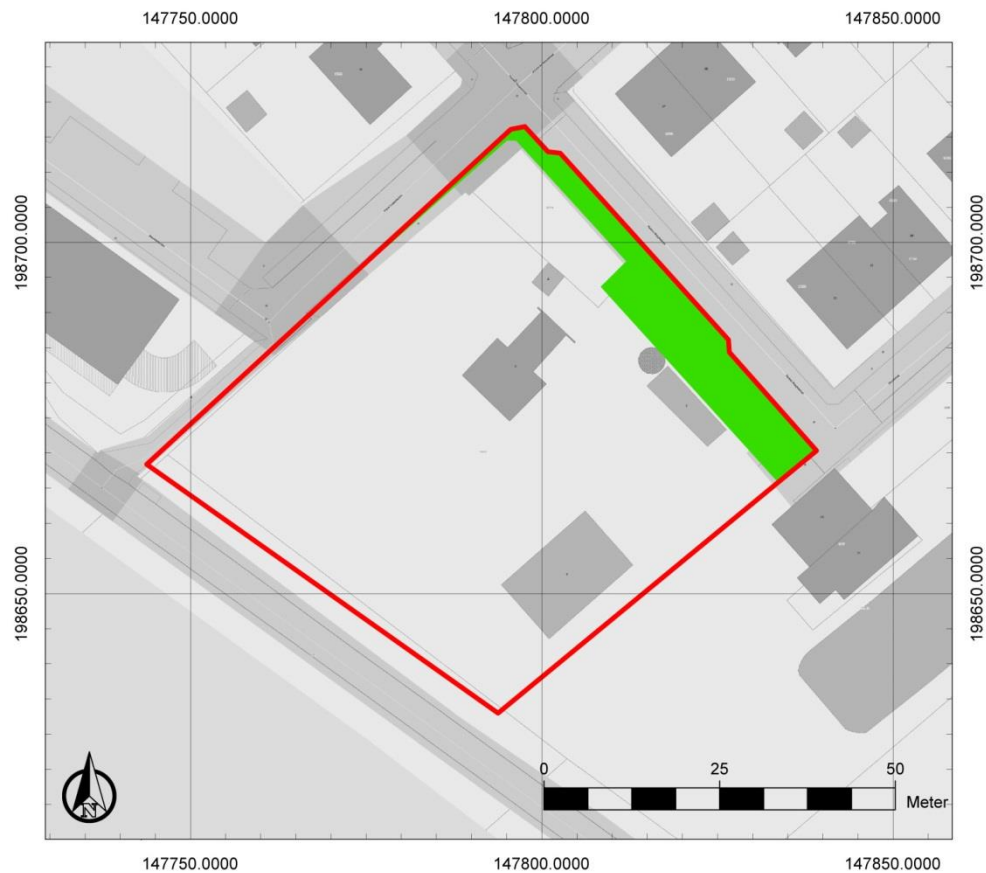
De gekende archeologische waarden in de omgeving wijzen op potentieel voor archeologische resten uit de Romeinse tijd, de vroege middeleeuwen en de volle middeleeuwen. De verschillende wijzigingen in de constructies die in het verleden aanwezig waren op het terrein, maakt dat de kans reëel geacht wordt dat eventuele oudere sporen door jongere bodemingrepen geroerd of verstoord zijn. Op basis van de gebruiksevolutie van het terrein worden daarom binnen het onderzoeksgebied vooral resten verwacht die dateren uit de nieuwe en de nieuwste tijd en die in verband te brengen zijn met de baksteenproductie.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland, behalve ter hoogte van lot 4, te zien op het opmetingsplan. Ook de aanwezige schouw blijft behouden. De grootste bodemverstoring zal plaatsvinden ter hoogte van de kelderverdieping. Deze kent een verstoringdiepte van ca. 1,72 m onder het huidige maaiveld, maar wordt gefundeerd op funderingspalen, wat een grotere verstoring van het bodemarchief betekent. De verstoringdiepte van de omgevingswerken bedraagt ca. 50 à 1,20 m en varieert afhankelijk van de precieze aard van de omgevingswerken. We kunnen besluiten dat in een zone van ca. 3662 m² het bodemarchief bedreigd is.

¹⁸ De Niel 2009, 147; 151

¹⁹ De Niel 2009, 153-157

Figuur 26: Aanduiding van de zone waar geen bodemingrepen gepland worden en waar geen bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is (groen). Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek geeft aan dat het onderzoeksgebied een gunstige landschappelijke ligging kent. In de omgeving zijn archeologische resten gekend uit de Romeinse tijd, de vroege middeleeuwen en de volle middeleeuwen. Zeker vanaf de 14de eeuw ontstaat baksteenproductie in de streek. Historische kaarten en luchtfoto's geven aan dat op het terrein ook activiteiten uitgevoerd zijn, die gerelateerd zijn aan baksteenproductie. De verschillende wijzigingen in de constructies die in het verleden aanwezig waren op het terrein, maakt dat de kans reëel geacht wordt dat eventuele oudere sporen door jongere bodemingrepen geroerd of verstoord zijn. Op basis van de gebruiksevolutie van het terrein worden daarom binnen het onderzoeksgebied vooral resten verwacht die dateren uit de nieuwe en de nieuwste tijd en die in verband te brengen zijn met de baksteenproductie. De laatste jaren is archeologisch onderzoek naar met name baksteenovens onder de aandacht gekomen. Daarbij is Niel echter nog niet belicht geweest. Dit doet besluiten dat er sprake is van een reëel potentieel op kennisvermeerdering in geval van bijkomend archeologisch vooronderzoek. Gezien de verwachte bodemingrepen die in het verleden plaatsgevonden hebben, is de meest aangewezen onderzoeksmethode een proefsleuvenonderzoek. De methode is geschikt omdat het voldoende ruimtelijk inzicht biedt en omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek geeft aan dat het onderzoeksgebied een gunstige landschappelijke ligging kent. In de omgeving zijn archeologische resten gekend uit de Romeinse tijd, de vroege middeleeuwen en de volle middeleeuwen. Zeker vanaf de 14de eeuw ontstaat baksteenproductie in de streek. Historische kaarten en luchtfoto's geven aan dat op het terrein ook activiteiten uitgevoerd zijn, die gerelateerd zijn aan baksteenproductie. De verschillende wijzigingen in de constructies die in het verleden aanwezig waren op het terrein, maakt dat de kans reëel geacht wordt dat eventuele oudere sporen door jongere bodemingrepen geroerd of verstoord zijn. Op basis van de gebruiksevolutie van het terrein worden daarom binnen het onderzoeksgebied vooral resten verwacht die dateren uit de nieuwe en de nieuwste tijd en die in verband te brengen zijn met de baksteenproductie. De laatste jaren is archeologisch onderzoek naar met name baksteenovens onder de aandacht gekomen. Daarbij is Niel echter nog niet belicht geweest. Dit doet besluiten dat er sprake is van een reëel potentieel op kennisvermeerdering in geval van bijkomend archeologisch vooronderzoek. Gezien de verwachte bodemingrepen die in het verleden plaatsgevonden hebben, is de meest aangewezen onderzoeksmethode een proefsleuvenonderzoek. De methode is geschikt omdat het voldoende ruimtelijk inzicht biedt en omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

De Niel, P., 2009: Acht eeuwen 'steen' bakken langs de rechteroever van de Rupel, in: T. Oost/E. Van de Voorde (eds.), *In vuur en vlam! Omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen. Baksteencongres 17-18 april 2009, Jaarboek voor Geschiedenis en Volkskunde. Monografie 1*, Boom, 135-165.

Hartoch, E., 2009: Archeologisch onderzoek naar baksteenovens in Vlaanderen. Een overzicht, in: T. Oost/E. Van de Voorde (eds.), *In vuur en vlam! Omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen. Baksteencongres 17-18 april 2009, Jaarboek voor Geschiedenis en Volkskunde. Monografie 1*, Boom, 62-134.

4.2 Websites

Cartesius (2017)
<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2017)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2017)
<http://dov.vlaanderen.be>

Gemeente Niel (2017)
<http://www.niel.be/fb111cnoc621tnz1jsp162.aspx>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2017)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

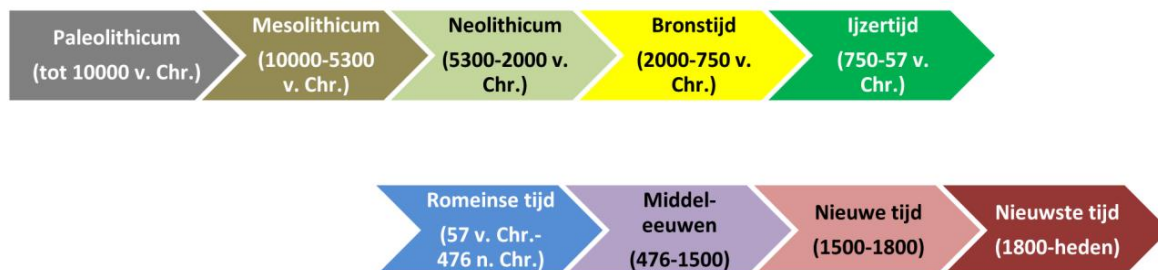
Geopunt Vlaanderen (2017)
<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2017)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2017)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2017J130

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/11/2017
2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/11/2017
3	Verstoringskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	09/11/2017
4	Bouwplan	Bestaande toestand	1:1	Digitaal	09/11/2017
5	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	08/11/2017
6	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/11/2017
7	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	09/11/2017
8	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	09/11/2017
9	Quartairgeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/11/2017
10	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/11/2017
11	Bodemgebruikskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	09/11/2017
12	Historische kaart	Kaart van het Hellegat in Niel uit het Kaartboek van de abdij van Grimbergen	1:1	Digitaal	10/11/2017
13	Historische kaart	Overzicht Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	07/11/2017
14	Historische kaart	Detail Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	07/11/2017
15	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	07/11/2017
16	Historische kaart	Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp	1:1	Digitaal	07/11/2017
17	Topografische kaart	Hoboken 1914 – 1922	1:1	Digitaal	09/11/2017
18	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	07/11/2017

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2017J130

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2016	Digitaal	07/11/2017
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	07/11/2017
F3	Luchtfoto	Toestand terrein 1979-1990	Digitaal	07/11/2017